

МЕЃУНАРОДЕН ЦЕНТАР ЗА СЛАВЈАНСКА ПРОСВЕТА - СВЕТИ НИКОЛЕ

«МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК - ЗАПАД»
(ЕКОНОМИЈА, БЕЗБЕДНОСНО ИНЖЕНЕРСТВО,
ИНФОРМАТИКА)

СПИСАНИЕ
на научни трудови

**ДВАНАЕСЕТТА МЕЃУНАРОДНА
НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА
„МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК - ЗАПАД“**
МЕЃУНАРОДЕН СЛАВЈАНСКИ УНИВЕРЗИТЕТ
„ГАВРИЛО РОМАНОВИЧ ДЕРЖАВИН“
СВЕТИ НИКОЛЕ - БИТОЛА

Година VIII

Број 1

Април 2021

- СВЕТИ НИКОЛЕ, Р. СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА -
- 2021 -

Издавач: Меѓународен центар за славјанска просвета - Свети Николе

За издавачот: м-р Михаела Ѓорчева, директор

Наслов: «МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК - ЗАПАД» (ЕКОНОМИЈА, БЕЗБЕДНОСНО ИНЖЕНЕРСТВО, ИНФОРМАТИКА)

Организационен одбор:

Претседател: проф. д-р Јордан Ѓорчев

Заменик претседател: д-р Стромов Владимир Јуревич, Русија

Член: м-р Борче Серафимовски

Член: м-р Милена Спасовска

Уредувачки одбор:

Проф. д-р Ленче Петреска - Република Северна Македонија

Проф. д-р Александар Илиевски - Република Северна Македонија

Проф. д-р Мирослав Крстиќ - Република Србија

Проф. д-р Момчило Симоновиќ - Република Србија

Проф. д-р Тодор Галунов - Република Бугарија

Проф. д-р Даниела Тасевска - Република Бугарија

Доц. д-р Хаџиб Салкиќ - Република Босна и Херцеговина

Проф. д-р Татјана Осадчаја - Руска Федерација

Доц. д-р Вера Шунаева - Руска Федерација

Уредник: проф. д-р Јордан Ѓорчев

Компјутерска обработка и дизајн: Адриано Панајотов, Маја Маријана Панајотова, Благој Митев

ISSN (принт) 1857-9299

ISSN (онлајн) 1857-9302

Адреса на комисијата: ул. Маршал Тито 77, Свети Николе, Р. Северна Македонија

Контакт телефон: +389 (0)32 440 330

Уредувачкиот одбор им се заблагодарува на сите учесници за соработката!

Напомена:

Уредувачкиот одбор на списанието «МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК-ЗАПАД» не одговара за можните повреди на авторските права на научните трудови објавени во списанието. Целосната одговорност за оригиналноста, автентичноста и лектурирањето на научните трудови објавени во списанието е на самите автори на трудовите.

Секој научен труд пред објавувањето во списанието «МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК-ЗАПАД» е рецензиран од двајца анонимни рецензенти од соодветната научна област.

Печати: Печатница и книжарница „Славјански“, Свети Николе

Тираж: 100

МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ

ИСТОК - ЗАПАД

ЕКОНОМИЈА, БЕЗБЕДНОСНО ИНЖЕНЕРСТВО,
ИНФОРМАТИКА

ОБЛАСТ
ЕКОНОМИЈА

334.722:37(497.7:4-672ЕУ)“2014/2020”

Проф. д-р Самоил Малчески

Факултет за економија и организација на претприемништво

МСУ „Г. Р. Державин“ Свети Николе – Битола

Р. Северна Македонија

КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА НА ПОЛИТИКИТЕ ЗА ПРЕТПРИЕМАЧКОТО УЧЕЊЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА И ЕВРОПСКАТА УНИЈА

АПСТРАКТ: Во последните две декади претприемништвото се повеќе завзема замав, како во рамки на ЕУ, така и во Република Македонија. Воглавно перцепцијата е дека претприемништвото е двигател во процесот на основање на микро, мали и средни претпријатија, кои се крвотокот на секоја национална економија. Оттука, се наметнува потребата преку сет на мерки и активности да се стимулира развојот на претприемништвото и да се поддржуваат претприемачките потфати. Националните влади на ниво на ЕУ се повеќе се посветуваат на формулирањето на правилни политики за развој на претприемништвото и поддршка на претприемачкото учење. Во однос на Република Македонија, треба да се напомене дека како земја аспирант за членство во Европската Унија во континуитет треба да ги усогласува своите политики и стратешки документи со оние на Европската Унија. Во самиот процес на усогласување на политиките мора да се изготвуваат и анализи на постојните состојби кои ќе имаат за цел да се утврди моменталната состојба и да се дадат насоки за понатамошни постапување во процесот на хармонизација на европските практики, акти и политики со оние во Република Македонија. Главен фокус на овој труд е претприемачкото учење, т.е. политиките и стратегиите за претприемачко учење на ниво на ЕУ и Република Македонија.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: претприемништво, претприемачко учење

ВОВЕД

Република Македонија како земја која има аспирации за членство во Европската Унија во континуитет мора да ги усогласува сите свои политики со оние на Европската Унија. Во економската теорија познато е дека малите и средни претпријатија се крвоток на секоја национална економија. Оттука претприемништвото и претприемачкиот потфат како зачеток на секоја компанија треба да биде од посебен интерес на секоја национална Влада, како и промовирањето на претприемништвото и изготвување на соодветни политики и мерки за развој на истото.

Претприемачко учење е во главниот фокус на Европската комисија бидејќи преку истото Комисијата сака да ја зголеми самодовербата за претприемачките потфати кај луѓето, со особен фокус на младите, создавајќи генерации кои ќе имаат водечка улога во развој на економијата и ќе бидат двигатели на општествените процеси. Притоа претприемаштвото се наметнува како начин на размислување и однесување, нешто што може да се научи и да се развива како вештина кај потенцијалните претприемачи.

Според професорот Томас Куни од Даблинскиот институт за технологија „Примарната цел на претприемачкото образование не е едноставно да ги наведе сите граѓани да отворат свои бизниси туку да им даде на младите луѓе способност

да размислуваат позитивно, да бараат можности за реализирање на идеите, да имаат самодоверба за постигнување на своите цели и да ги искористат своите таленти за изградба на подобро општество (како од економска, така и од социјална гледна точка). Тоа, исто така, препознава дека учениците и студентите од сите академски профили може да бидат дел од овој процес и дека успехот не зависи од академските резултати туку од тоа како луѓето ќе го живеат својот живот”¹

1. ПРЕТПРИЕМАЧКО УЧЕЊЕ ВО ЕВРОПСКАТА УНИЈА

Претприемништвото е истакнато како клучна компонента во агендата на Унијата. Генералниот директорат за образование и култура (DG EAC) во својот документ “Rethinking Education”² наведува дека сите млади луѓе треба да имаат корист од образование за претприемништво, вклучувајќи и едно практично претприемачко искуство пред да го напуштат формалното образование. Со воведување на претприемачко образование се очекува Европа да може да се натпреварува на глобално ниво, да се врати економскиот раст и да се создадат нови работни места. Вклучувањето на претприемништвото во наставните програми за образованието и обука се базира на претпоставката дека образованието игра клучна улога во развојот и поддршката на идните претприемачи.

Во заклучоците³ на Советот од декември 2010 година, Советот нагласува дека и претприемништвото и образованието се приоритети на стратегијата Европа 2020 за паметен, одржлив и инклузивен раст. Земајќи ја во предвид дефиницијата за претприемништво, т.е. дека претприемништвото е способност на поединецот идејата да ја претвори во акција, во заклучоците на Советот се наведува дека развивањето на претприемачки ментален склоп може да има значителни придобивки за граѓаните и во приватниот и во професионалниот нивен живот. Како резултат на тоа, Унијата им препорачува на земјите членки да го поттикнат развојот на координиран пристап кон образованието за претприемништво, во текот на формалното образование и обуки.

Претприемачкото образование се реализира преку различни видови на активности и со различни размери. Главните активности се⁴: (i) **Национални/регионални стратегии:** Земјите членки и региони подготвуваат стратегии и акциони планови за формулирање на специфични цели и задачи поврзани со претприемачкото образование. Овие цели и задачи треба да се исполнат преку голем број на финансирани проекти и активности; (ii) **Институционални промени:** Образовните институции треба да дадат приоритет на содржини и методи поврзани со претприемачкото учење во наставата и формалното образование. Притоа, во некои случаи потребна е промена на мисијата и визијата на некои институции; и (iii) **Курсеви и часови:** Училиштата и Универзитетите треба да воведат претприемачко образование во форма на индивидуални курсеви и часови.

Притоа мора да се има во предвид дека во континуитет паралелно со програмата мора да се мери влијанието на активностите и резултатите да се користат за евалуација на политиките кои се применуваат да се подобри

1. Thomas Cooney: The Need for Countries to Adopt an Entrepreneurship Education Strategy (<http://www.ee-hub.eu/consortium-media/blog/352-national-policy-framework/37-the-need-for-countries-to-adopt-an-entrepreneurship-education-strategy.html>)

2. http://ec.europa.eu/education/news/rethinking_en.htm

3. Council conclusions on entrepreneurship in education and training: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/educ/146196.pdf (original version - EN)

4. Entrepreneurship education: A road to success, Ref. Ares(2015)338810 - 28/01/2015

состојбата.⁵ Овој мониторинг е потребен за да може навремено да се увиди доколку некоја политика или активност не вродува со плод и да може да се интервенира соодветно. Оттука мерењето на влијанието е значајно за институционално и владино креирање на политики базирани на податоци и докази како на национално, така и на регионално ниво. Врз однапред дефинирани цели, со ваквиот пристап може да се прогнозираат очекуваните исходи од образованието за претприемништво. Исто така, ваквиот пристап, т.е. доколку влијанието се мери систематски и редовно, односно влијанието на одредена програма или активност се мери на годишно ниво, може да овозможи споредба на податоци добиени од различни години и да се направи проценка на влијанието на било која корекција/промена одделно.

Мерењето на влијанието на програмата за претприемничко образование може да допринесе за значајни придобивки за повеќе чинители, и тоа⁶: (а) **Институциите кои ја статруваат програмата или институциите кои се одговорни за спроведување на одредени програми или активности**, може да: (i) инвестираат средства во програми или активности кои се покажале како успешни, (ii) направат корекции во раната фаза на спроведување на некоја програма/активност се со цел постивнување на подобри резултати од истите, (iii) подобро ги сфатат причините кои имаа влијание и истите да ги земат во предвид при дизајнирањето на политиките/активностите, (iv) имаат реални очекувања од претприемачкото образование, и (v) доколку се мери влијание врз економијата и општеството, институциите може да добијат јасна слика за влијанието на претприемачкото образование и како истото може да се поврзе со други области како што се политиките за вработувања, социјалните политики, итн; (б) **Наставниот кадар или обучувачите** ќе може подобро да ја разберат целта на претприемачкото образование и што се може да се постигне со нивен поголем ангажман; и (с) **Учесниците/учениците** ќе воочат дека нивното мислење некој го зема во предвид. Оттука клучно е да сфатат дека како поединци преку претприемништвото може многу да допринесат во развјот на општеството и економијата.

Воведувањето на претприемачкото образование се очекува да допринесе врз реализирањето на широк спектар на цели и политики, како и да има влијание врз многу збиднувања во општеството и економијата. Конкретните политики, програми и наставни приоди за претприемачкото образование се очекува да имаат влијание во однос на⁷: Повеќе образовни понуди за претприемачко образование; Повеќе наставен кадар подготвен за претприемачко образование; Повеќе институции кои ќе нудат претприемачко образование; Повеќе ангажирани и активни граѓани; Повеќе и нови социјални потфати; Повеќе иновативни вработувања кои ќе додадат вредност на постојните претпријатија; како и Зголемување на стапката на бизнис старт-ап компании (посебно помеѓу младите луѓе).

Оттука, очекувањата се големи и се на неколку различни нивоа, и тоа⁸: Поединецот и неговото знаење, вештини и ставови, што резултира со активностите превземени од негова страна, како и од способноста на поединецот да најде работа или да започне бизнис; Образовните институции и нивниот пристап кон

5. Evalsed (2012) The Resource for the Evaluation of Socio-Economic Development; http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/guide/guide2012_evalsed.pdf, датум на посета 13.11.2018

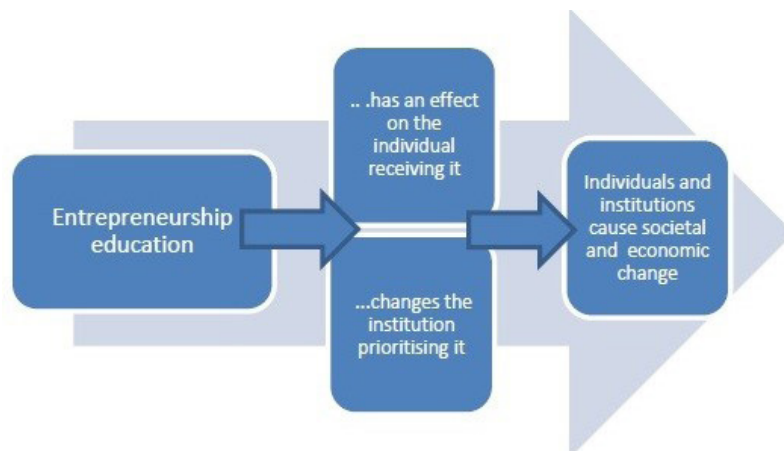
6. Evalsed (2012) The Resource for the Evaluation of Socio-Economic Development; достапно на http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/guide/guide2012_evalsed.pdf

7. Entrepreneurship Education: A road to success, Ref. Ares(2015)338810 - 28/01/2015

8. Entrepreneurship Education: A road to success, Ref. Ares(2015)338810 - 28/01/2015

наставата и учењето; Општествените случувања и социјалната инклузија; како и Економскиот раст, кој се базира на претприемачите и новите компании.

Базирано на погоре кажаното е развиена теорија на промена за претпримачко образование која е дадена на слика 1.

Слика 1. Теорија на промена за претпримачко образование

Извор. *Entrepreneurship Education: A road to success*, R. A. (2015) 338810 - 28/01/2015

Оваа теорија може да се сумира како што следува: (i) Се претпоставува дека претприемачкото образование ќе влијае на поединецот преку резултатите од изучувањето (знаење, ставови и вештини) и ќе го подобри неговото однесување однесување; (ii) Ќе влијае во промената во културата на образовните институции; и (iii) Ќе се стимулираат економски промени во општеството, како резултат на влијанието на поединците и институциите.

Да се може да се оствари оваа теорија на промена од клучно значење е креирањето на национални/регионални стратегии за развој на претприемачкото образование. Креирањето на национални/регионални стратегии за претприемачко образование има за цел со истите да се влијае на четири различни нивоа и тоа: поединецот, институциите и наставниот кадар, општеството и економијата. Притоа стратегиите треба да опфаќаат повеќе програми со широк спектар на активности кои треба да помогнат во остварување на целите на секоја стратегија одделно.

Во однос на поединецот стратегиите треба да имаат за цел: Да се зголеми интересот за претприемништво кај одредени целни групи; Да се подобрат ставовите за претприемништвото; Да се развијат претприемнички вештини; Да се промовира креативност и иновативност кај младите; како и Да се зголеми интересот на студентите за почнување на бизнис.

Во однос на институциите и наставниот кадар стратегиите треба да имаат за цел: Да се подготви наставниот кадар за претприемачко образование; Да се вгради претприемачкото образование во сите ниво на образование (основно, средно и високо образование); Промена на културата на самите институции; како и Активно да се вклучат засегнатите страни. Во однос на општеството и економијата стратегиите треба да имаат за цел: Да се зголеми бројот на стартап компании; Да се зголеми вработеноста; Да се олесни регионалниот развој; како и Да се поттикнат општествата да бидат претприемачки писмени.

Како што можеме да заклучиме од погоре изнесеното стратегијата е главно фокусирана на поединецот и неговиот развој. Ставањето на поединецот во фокусот на стратегијата е од клучно значење за исполнување на поставените цели во неа, бидејќи поединците се тие што ги носат промените во институциите, општеството и економијата.

2. ПРЕТПРИЕМАЧКО УЧЕЊЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Во 2014 година Владата на Република Македонија усвојува Стратегија за претприемачко учење 2014-2020. Стратегијата е изработена во соработка со Европската тренинг асоцијација со седиште во Торино, Италија.⁹ Во воведниот дел од оваа Стратегија се дадени прегледот на ситуацијата во Република Македонија и целта на стратегијата, како и корелацијата со други релевантни стратегии и документи во Република Македонија.

Понатаму се дадени визијата и мисијата¹⁰ на Стратегијата, како и основните цели на Стратегијата кои се поделени на:

- » *Краткорочни* (за првите две години)
 - » Првичните активности што може да донесат резултати во најскоро можно време за Република Македонија вклучуваат: 1. Интегрирање на резултатите од претприемачкото учење – како клучна компетенција - во националната наставна програма на сите нивоа на образование, и 2. Подигнување на свеста за важноста на претприемачкото учење помеѓу целото население.
- » *Среднорочни* (од 2 до 4 години)
 - » За да го поддржи постигнувањето на среднорочните цели, Република Македонија ќе треба да: 1. Развие и спроведе образовна наставна програма што подобро ги подготвува претприемачите да отвораат МСП што се способни да конкурираат на поширокиот пазар на ЕУ, 2. Креира повеќе вистински стартап претпријатија преку образовните институции насекаде во земјата, и 3. Осигура дека се развиваат силни мрежи за поддршка на младите претприемачи.
- » *Долгорочни* (од 4 до 6 години)
 - » Стратегијата за ПУ долгорочно ќе придонесе за зголемување на бројот на МСП (вклучувајќи ги младите претприемачи и жените претприемачи) со висока способност за конкурирање на поширокиот пазар на ЕУ, зголемување на бројот на новоотворени претпријатија, зголемување на бројот на нови иновативни компании со регистрирани патенти што имаат висока стапка на комерцијализација, и последователно намалување на стапката на невработеност на помалку од 25%. За исполнување на оваа цел, стратегијата за претприемачко учење: 1. Ќе го зголеми нивото на свеста помеѓу сите граѓани за значењето и важноста на претприемачкото учење на сите нивоа во земјата, 2. Ќе ги подобри компетенциите на наставниците за претприемачко учење во сите нивоа на образование – за да овозможи секој наставник да поседува претприемачка писменост со ПУ како клучна компетенција, 3. Ќе креира околина за соработка меѓу сите институции за претприемачко образование, локалната заедница, претпријатијата и семејствата, каде

9. Стратегија за претприемачко учење 2014-2020 година, Министерство за образование и наука

10. Стратегија за претприемачко учење 2014-2020 година, Министерство за образование и наука

ќе биде овозможена поддршка на активностите за претприемачко учење на сите нивоа во земјата, како и 4. Ќе ги опреми сите образовни институции со најмодерните технологии за активностите за претприемачко учење на сите нивоа на образование низ целата земја.

Во следното поглавје од Стратегијата претприемничкото учење се дефинира како клучна компетенција. Притоа Стратегијата се повикува на членството на Република Македонија во SEECEL, и како дефиниција за претприемачко учење ја прифаќа дефиницијата на SEECEL¹¹:

„Концепт за образование и обука кој го поддржува претприемачкиот начин на размислување и се базира врз развојот на индивидуалците, вклучувајќи ги основните начела за ефикасноста во секојдневниот живот без посебен фокус на започнување на бизниси, при што сè од наведеното води кон претприемачка писменост за општеството како целина“.

Притоа во самата Стратегија за прв пат во Република Македонија се воведува терминот претприемачка писменост, и исто така се прифаќа дефиницијата на SEECEL¹²: „Концепт за образование и обука што го поддржува претприемачкиот начин на размислување (и делување) и се заснова врз развојот на поединците, вклучувајќи ги основните начела за ефикасноста во секојдневниот живот без посебен фокус на отворањето на претпријатија“.

Понатаму во самата стратегија се дефинирани и предзвици за успех на стратегијата¹³: Обезбедување поддршка од сите засегнати страни одговорни за спроведувањето на Стратегијата за претприемачко учење во Република Македонија; Ограничени финансиски ресурси, човечки ресурси и време; Креирање флексибилна наставна програма, особено во областите кои се однесуваат на претприемачкото учење поврзано со останатите наставни предмети во формалното и неформалното образование; Градење високо ниво на свест од учениците/студентите, родителите до наставниците и сите инволвирани страни во процесот на претприемачко учење во Република Македонија; Креирање програми за обука на наставници што ќе ги одразуваат вистинските потреби на денешните и идните пазари; како и Вклучување и заложба на претпријатијата да учествуваат во релевантните активности на стратегијата за претприемачко учење.

Исто така самата стратегија дефинира и приоритетни области и тоа: основно и предучилишно образование, средно образование, Универзитети, неформално и неофицијално образование и претприемачи.

За приоритетната област основно и предучилишно образование самата стратегија има за цел да го развие следното кај учениците:¹⁴ самодоверба, креативност, вештини за тимска работа, одговорност, истрајност и флексибилност, храброст да истражуваат и експериментираат со различни работи, вештини за носење одлуки и решавање проблеми, социјални вештини, соработка и комуникациски вештини, свест за локалната заедница, вештини за користење на различни видови на технологија.

11. <http://www.seecel.hr/UserDocsImages/Documents/Documents%20Section/SEECEL%20-%20Entrepreneurial%20Learning%20ISCED%20Level%202.pdf>

12. <http://www.seecel.hr/UserDocsImages/Documents/Documents%20Section/SEECEL%20-%20Entrepreneurial%20Learning%20ISCED%20Level%202.pdf>

13. Стратегија за претприемачко учење 2014-2020 година, Министерство за образование и наука

14. Стратегија за претприемачко учење 2014-2020 година, Министерство за образование и наука

Слика 2. Екосистем за претприемачко учење
Извор. Стратегија за претприемачко учење 2014-2020 година,
Министерство за образование и наука

Средното образование како втора фаза на образовниот процес е уште една од примарните области на стратегијата за претприемачко учење во Република Македонија. Средното образование ги опфаќа средните стручни училишта и гимназии. Во овој дел од образовниот развој, учениците имаат потреба да продолжат да ги развиваат нивните претприемачки вештини и се очекува да започнат да работат на практични проекти од генерирање идеи до целосно спроведување на претприемачки процеси.¹⁵

Со претприемачкото учење во оваа фаза учениците ќе се стекнат со вештини поврзани со¹⁶: развој на концепти, решавање проблеми, одлучување, градење на мрежи и вмрежување, откривање на можности, практична работа и симулирање на иновациски процес или вистински работни услови, знаење за започнување бизнис, познавања од економијата, финансиска писменост, познавања од маркетинг и продажба, важност на планирањето, и важност на флексибилноста.

Високото образование е третата главна приоритетна област и претприемачкото учење во оваа фаза ќе треба да се надогради врз постојните вештини и способности со цел да се поддржи развојот на вештини поврзани со следново¹⁷: знаења за националните и глобалните промени и трендови, знаења за индустријата, теорија за опкружувањето, искористување на ресурси, продуктивност, идентификација и евалвација на деловни можности, развивање и тестирање на бизнис модели како и подготовка на бизнис планови, како и спроведување на изготвен бизнис план и започнување на бизнис.

Делот од стратегијата неформално и неофицијално образование ги опфаќа сите видови на образование и обука кои се надвор од формалното образование, но може да донесат дополнителни можности за образование за граѓаните на Република Македонија независно од нивната возраст.

Неформалното и неофицијалното образование треба да го поддржи развојот на бројни компетенции кои ќе им дозволат на поединците да ги зголемат¹⁸: капацитетите за доживотно учење, посебните компетенции поврзани со видот на индустрија/сектор или хоби, можностите за вмрежување, искористување на

15. Стратегија за претприемачко учење 2014-2020 година, Министерство за образование и наука

16. Стратегија за претприемачко учење 2014-2020 година, Министерство за образование и наука

17. Стратегија за претприемачко учење 2014-2020 година, Министерство за образование и наука

18. Стратегија за претприемачко учење 2014-2020 година, Министерство за образование и наука

ресурсите, искористување на новата технологија, нови можности и нови опции за кариера, последователни активности за зголемување на употребата на наученото, како и да поттикнат проактивен пристап во однос на самовработувањето и економската независност.

За приоритетната област претприемачи, самата стратегија има за цел претприемачите да ги зајакнат своите компетенции за¹⁹: проширување на постојните развиени „тврди вештини“, барање можности и преземање иницијативи, користење на технологијата, иновации и развој на нови производи, истрајност, инсистирање на квалитет и ефикасност, пресметано преземање ризици, систематско планирање, поставување цели и мониторинг, убедување и вмрежување, независност и самодоверба, собирање и пристапување до финансиски средства, интернационализација на нивната работа.

Самата стратегија има и инструмент за мерење на напредокот со дефинирани клучни показатели. Исто така во неа се предвидува и начинот на финансирање на активностите, кои во најголема мера треба да се финансираат од Националниот буџет (министерства и агенции), како и од Буџетот на локалната самоуправа, сопствени фондови на училишта и Универзитети, донатори, локален бизнис сектор и НВОи.

Како што може да се заклучи од погоре изнесеното стратегијата е фокусирана на поединецот и неговиот развој. Ставањето на поединецот во фокусот на стратегијата е од клучно значење за исполнување на поставените цели во неа, бидејќи поединците се тие што ги носат промените во институциите, општеството и економијата.

3. КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА НА ПРЕТПРИЕМАЧКОТО УЧЕЊЕ

Во рамките на Европската унија во 2010 година во заклучоците на Советот за прв пат се нагласува дека претприемништвото и образованието за претприемништво се приоритети на стратегијата Европа 2020 кој има за цел паметен, одржлив и инклузивен раст. Самата Европската комисија до земјите членки на Унијата препорачуваат сет на активности групирани во три групи, и тоа нагионални/регионални стратегии, институционални промени и курсеви и часови. Притоа во континуитет самата администрација на ЕУ и земјите членки го мерат влијанието на активностите и резултатите ги користат за евалуација на политиките и подобрување на истите. Притоа самата евалуација на политиките има за цел да допринесе за значајни придобивки за институциите, наставниот кадар и обучувачите, како и за учениците и учесниците.

Самите активности се димензионирани да имаат влијание на неколку различни нивоа, почнувајќи од поединецот, па се до поголем економски раст. Исто така, овие активности се фокусирани во повеќе области, почнувајќи од зголемување на образовни понуди за претприемачко образование, па се до зголемување на стапката на бизнис старт-ап компании, со посебен фокус на млади луѓе. Самата стратегија е фокусирана на поединецот и неговиот развој. Земајќи во предвид дека поединецот е клучен за промените во институциите, економијата и општеството ваквиот пристап на Европската комисија е клучен за исполнување на поставените цели. Исто така, континуираната евалуација на самата стратегија, на ниво на ЕУ и на ниво на земји членки, допринесува во континуитет да се следат активностите, да се мери влијанието од истите и времетраењето за нивно исполнување, како и исполнувањето на поставените цели во самата стратегија.

19. Стратегија за претприемачко учење 2014-2020 година, Министерство за образование и наука

Во Република Македонија со помош на Европската тренинг асоцијација со седиште во Торино, Италија во 2014 година е изработена Стратегија за претприемачко учење 2014-2020. Истата претставува кохезивен документ кој е поделен во неколку делови, и тоа воведен во кој е даден преглед на постојната ситуација, како и корелација со други релевантни стратегии и документи. Потоа се дадени визија и мисија, како и основни цели на стратегијата поделени на краткорочни (првите две години), среднорочни (од 2 до 4 години) и долгорочни (од 4 до 6 години). Исто така, дефинирани се и клучни компетенции кои треба да се постигнат со стратегијата, како и предизвиците за успех на истата. Во самата стратегија се дефинирани и приоритетни области, поделени во шест области почнувајќи од основното и предучилишното образование, завршувајќи со претприемачите. Во секоја од областите се дефинирани целни групи, цели и вештини со кои треба да се стекнат таргетираните целни групи.

Во самата стратегија има и инструмент за мерење на напредокот со дефинирани клучни показатели, како и начин на финансирање на активностите. Но, во суштина стратегијата претставува парче хартија кое надлежните институции воопшто или многу ретко го спомнуваат, а нејзината имплементација е заглавена низ правно-политичкиот лавиринт во институциите.

ЗАКЛУЧОК

Компаративната анализа покажува дека Република Македонија во однос на претприемачкото учење многу заостанува во однос на Европската Унија. Самата стратегија која е изработена со поддршка на реномираната Европска тренинг асоцијација е кохезивен добро осмислен документ, кој дава јасен приказ на моменталните состојби и јасни насоки како во иднина треба да се развива претприемачкото учење во Република Македонија. Но, нејзиното имплементирање е проблематично и заглавено во институционалните лавиринти. Притоа надлежното Министерство воопшто не врши мониторинг на реализацијата на стратегијата и на спроведените активности. Самата стратегија повеќе личи на мртво слово на хартија. Од изложеното може да се дојде до заклучок дека изготвувањето на стратегијата е направено за формално да се исполни тој предуслов кој го задава Европската комисија, а не за суштински да се подобрат состојбите со претприемачкото учење во Република Македонија. Во самиот документ е нагласено дека постојано треба да се ревидира истата и да се усогласува со насоките кои ги дава Европската комисија, но за жал такви активности не се превземени.

Стратегијата за претприемачко учење треба да се ревидира и да се изработи нова. Во континуитет треба да се мониторира имплементацијата на стратегијата за претприемачко учење, да се дефинираат индикатори на успешност и да се следат резултатите од исполнувањето од истата.

ЛИТЕРАТУРА

1. Стратегија за претприемачко учење 2014-2020 година, Министерство за образование и наука, 2014
2. http://ec.europa.eu/education/news/rethinking_en.htm
3. Council conclusions on entrepreneurship in education and training: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/educ/146196.pdf (original version - EN)
4. Entrepreneurship education: A road to success, Ref. Ares(2015)338810 - 28/01/2015
5. Evalsed (2012) The Resource for the Evaluation of Socio-Economic Development; достапно на http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/guide/guide2012_evalsed.pdf
6. Entrepreneurship Education: A road to success, Ref. Ares(2015)338810 - 28/01/2015
7. <http://www.seecel.hr/UserDocsImages/Documents/Documents%20Section/SEECCEL%20-%20Entrepreneurial%20Learning%20ISCED%20Level%202.pdf>

Доц. д-р Дејан Крстевски**Проф. д-р Сашо Манасов**

МСУ „Г. Р. Державин“ Свети Николе – Битола

Р. Северна Македонија

СОВРЕМЕНА ЕКОНОМИЈА (НЕВРОЕКОНОМИЈА) ВИДОВИ СТРАТЕГИИ

АПСТРАКТ: Постојат бројни примери на компании кои се фокусирани однатре и кои функционираат беспрекорно. Но, ако не се усогласени со надворешниот свет во рамките на кои дејствуваат, тоа функционирање може да прерасне во спроведување на неуспешна стратегија.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: стратегија, економија, истражување, контрола на внимание, фокусираност, социјална интелигенција

MODERN ECONOMY (NEUROECONOMICS) TYPES OF STRATEGIES

ABSTRACT: There are numerous examples of companies that are internally focused and operate flawlessly. But if they are not aligned with the outside world within which they operate, that functioning can grow into the implementation of a failed strategy.

KEYWORDS: strategy, economics, research, attention control, focus, social intelligence

ВОВЕД

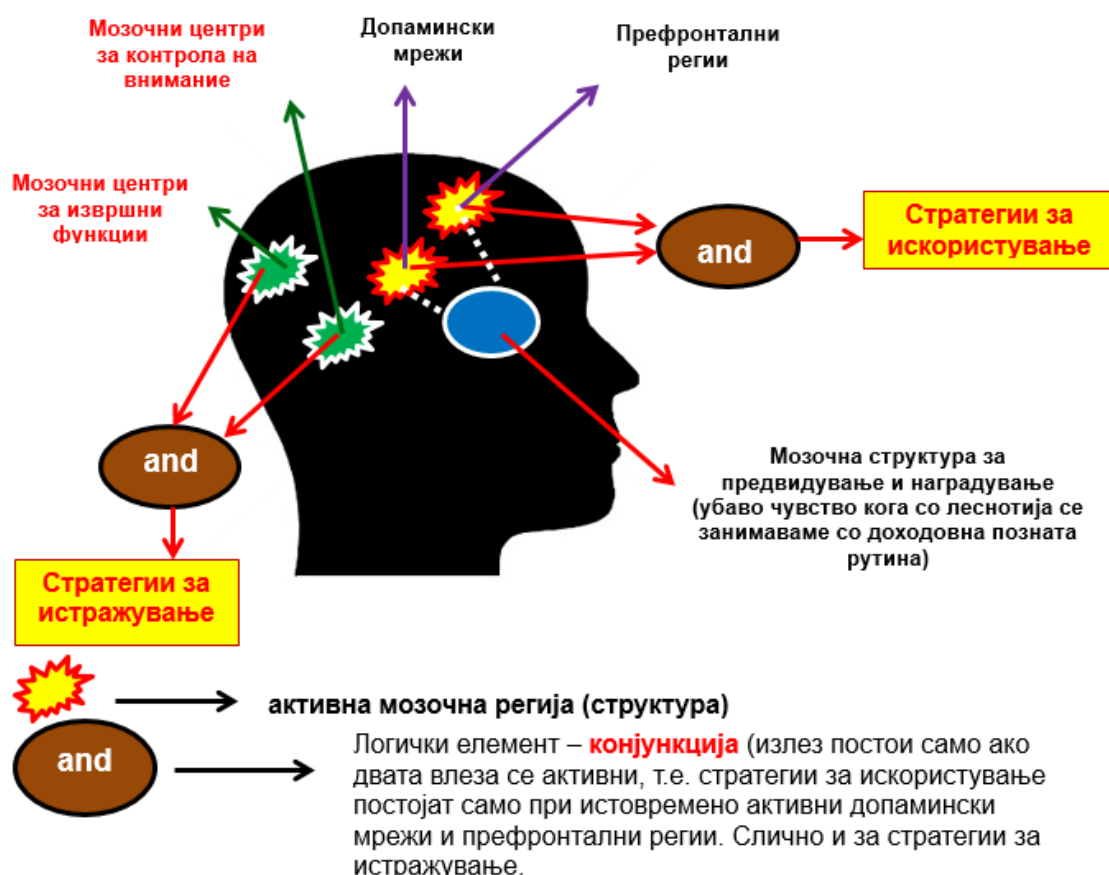
Во секоја стратегија постојат два пристапи: **искористување и истражување** (два вида фокусираност). **Искористувањето** бара да ја одржуваме фокусираноста на моменталната работа за да можеме да ја унапредиме нејзината ефикасност и да го подобриме начинот на работењето. **Истражувањето** подразбира да го смениме моменталниот центар на вниманието за да побараме нови можности и ги овозможува приспособливоста, откривањето и иновациите. **Искористувањето е желка, а истражувањето зајак.** Несогласувањето меѓу овие две нешта е присутно во умот на секој донесувач на одлуки. Тоа се практични стратегиски одлуки што ја водат компанијата кон **успех** или кон **пропаст**.

Најдобрите донесувачи на одлуки сестрано пристапуваат кон **урамнотежување** на овие два пристапи зошто знаат кога да преминат од едниот на другиот. Компанијата Кодак беше ненадминлива во аналогна фотографија (користење на филм), но поткликна во новата конкурентна реалност на дигиталните фотоапарати. Опасноста демне во текот на падот на работењето кога компаниите од разбирливи причини се фокусираат на опстанокот и на остварување на целите, со намалување на трошоците, често на штета на одржување чекор со промените во светот. Режимот на опстанокот значително го стеснува фокусот.

Способноста за менување може да биде најтешка за оние што се фатени во „стапицата на успехот“. Секоја компанија ќе се соочи со моментот кога ќе мора **драматично да се промени за да преживее**, а и за да го подигне работењето на повисоко ниво. **Ако се пропушти тој момент, ќе почне пропаѓањето.**

1. КАКО ДА СЕ РАЗМИСЛУВА ПОИНАКУ

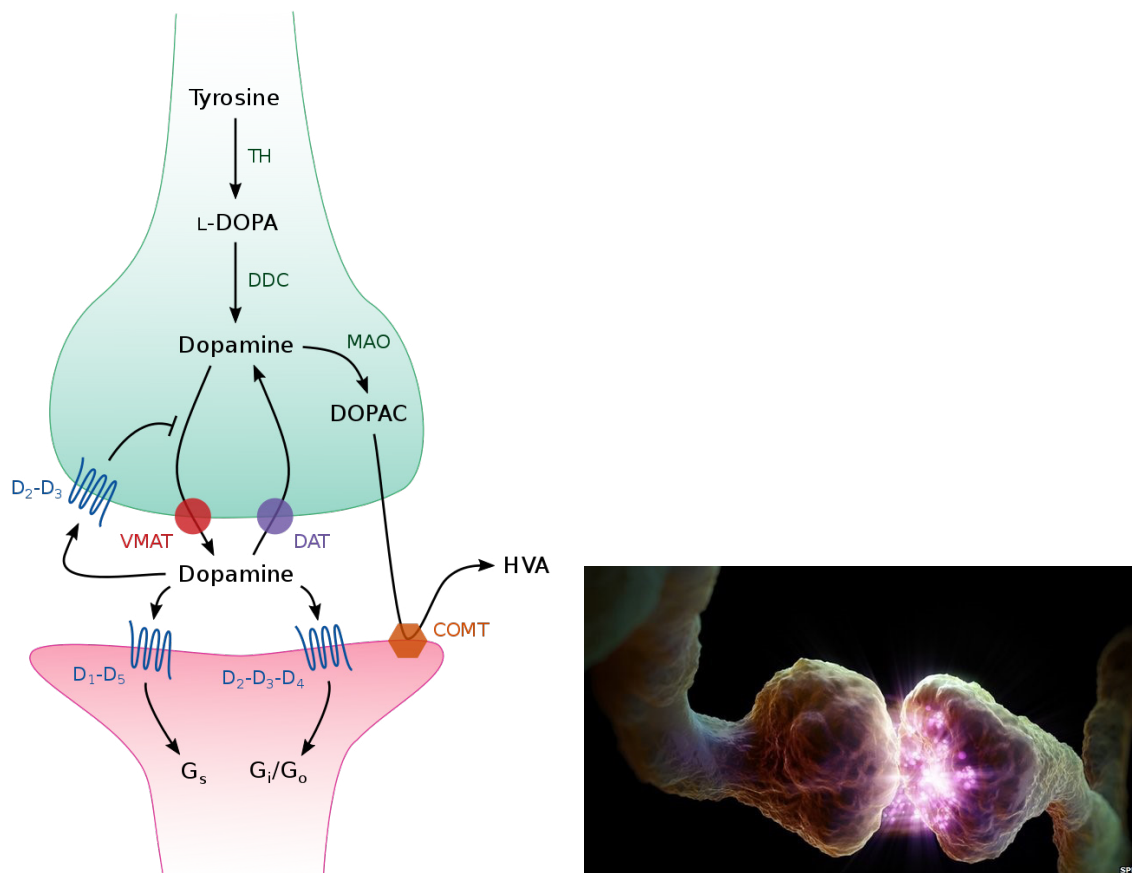
Слоганот на компанијата Епл (Apple „размислуваме поинаку“ (го вовел Стив Џобс во 1997 година) го одредува **преминот на истражување**. Преминот на **нова територија** наместо **слепа истрајност** за да се зголеми ефикасноста, претставува сосема **поинакви ментални функции и невронски механизми**. **Контролата на вниманието** е клучна за носителите на одлуки што мора да ја почнат таа промена.

Слика 1: Мозочна структура што ги проникнува двата вида на фокусираност

Во едно истражување на снимки на мозокот на **63** искусни донесувачи на одлуки, **откриена е посебна мозочна структура што ги проникнува двата вида фокусираност**. Стратегиите за искористување се поврзуваат со активността на **допаминските мрежи и префронталните регии**. Искористувањето го придружува активност во **мозочната структура за предвидување и наградување** – убаво чувство кога со леснотија се занимаваме со доходовна, позната рутина. Стратегиите за истражување се поврзуваат со активности на **мозочните регии за извршни функции и контрола на вниманието**. Истражувањето поттикнало активност во извршните центри на мозокот и во центрите за контрола на вниманието.

Допаминот ни ги обезбедува волјата и упорноста, а заедно со него дејствуваат и ендорфините (невротрансмитери на еуфорични чувства) кои го обезбедуваат чувството на задоволство. Овие механизми се активни додека сме задоволни. Кај депресивните луѓе овие позитивни чувства се гасат многу побрзо. Кога зборуваме за своите позитивни цели и соништа, се активираат центрите во мозокот кои не отвораат за нови можности.

Слика 2: Синаптична активност на допамински мрежи помеѓу два неврони

2. НЕВРОЛОГИЈА НА ЛУЃЕТО КОИ БЛЕСКААТ ВО ЖИВОТОТ

Пример: Познат светски актер присуствувал на врвен тениски натпревар. Во паузата камерите го снимиле и го покажале на голем екран во салата. Целиот стадион станал и го поздравиле (околу 10000 гледачи). Но подоцна, додека излегувал од стадионот, некој на паркингот викнал од кола додека минувал: “Еј, идиоту!”

Додека си одел накај дома, актерот размислувал: “Кој е тој човек? Зошто некој би рекол такво нешто?” Другите 10.000 обожаватели како да не постоеле, туку постоел само тој еден човек.

Негативноста ни дава тесна фокусираност – на тоа што не вознемирува. **Когнитивна терапија (вештини на емоционална интелигенција)** може да поттикне ваков човек да се фокусира на пријатни чувства како што е одушевената маса на стадионот и тоа да го задржи како центар на вниманието. Од друга страна, позитивните емоции ни го прошируваат опсегот на вниманието – имаме слобода се да впиеме. И навистина, кога ќе не преземе позитивноста,

нашите перцепции се менуваат. Кога се чувствуваме добро, свеста ни се шири од вообичаената **самодоволна фокусираност** на „ЈАС“ кон посеопфатна и потопла фокусираност на „НИЕ“.

Фокусираноста на негативното или на позитивното определува како ќе функционира нашиот мозок. **Кога сме расположени и полни со енергија се активира левата префронтална регија во мозокот.** Во неа се наоѓа мозочна структура што не потсетува, колку убаво ќе ни биде кога конечно ќе оствариме некоја одамна поставена цел – таа структура им помага на луѓето напорно да работат за да реализираат одредена цел.

Ведрото расположение се гледа и во ставовите. Некоја нова работа е **авантура** што отвора возбудливи можности, а не страшен животен чекор. Кога животот ненадејно **ќе донесе позитивен момент**, ведрото расположение **трае и трае.**

Луѓето што го гледаат животот во таа светлина, се фокусираат на доброто, а не само на лошото. Наспроти тоа, **цинизмот раѓа песимизам** – не само фокусирање на моменталното зло туку и убеденост дека демне и уште поголемо зло. Сè зависи од тоа на што ќе се фокусираме, на еден злонамерен навијач или на 10.000 обожаватели. Позитивноста ја отсликува нашата мозочна структура. Кога сме **среќни**, се активира **нуклеус акумбенс**, која е клучна структура за **мотивацијата и чувството** дека **работата што ја работиме ни дава задоволство.** Оваа структура, богата со **допамин**, ги поттикнува позитивните чувства, стремежите кон цели и желбите.

Допаминот ни ги обезбедува **волјата и упорноста**, а заедно со него дејствуваат и **ендорфините** (невротрансмитери на **еуфорични чувства**) кои го обезбедуваат **чувството на задоволство.** Овие механизми се активни додека сме задоволни. Кај депресивните луѓе овие позитивни чувства се гасат многу побрзо (**допаминот** како невротрансмитер во мозокот прв го препознал шведскиот научник **Арвид Карлсон** во 1957 година).

Прашање: **ДАЛИ НИ Е ПОТРЕБНО ФОКУСИРАЊЕ НА НЕГАТИВНОТО?**

Најновите истражувања во неврологијата го покажуваат следново: Скенирањето на мозокот на лица кои се фокусираат на позитивни работи и лица кои се фокусираат на негативни работи откриваат дека:

- » Снимките на мозокот на лица со позитивно фокусирање покажуваат поголема активност на мозочната структура **нуклеус акумбенс** (богата со допамин).
- » Кај лица со поголем фокус на негативното, нивниот мозок ги активирал мозочните регии што предизвикуваат **тегоба, ментален конфликт и тага** (активност на **десната префронтална регија** на мозокот).

Според експертите по неврологија, **фокусирањето на сопствените квалитети**, не наведува да одиме кон посакуваната иднина и ја поттикнува отвореноста кон нови идеи, луѓе и планови. Наспроти тоа, истакнувањето на своите слабости го изнесува на виделина **одбранбеното чувство на должност и вина**, што не прави затворени. Оваа истражување е во корелација со истражувањето за откривање на талентот на секој ученик и понатаму насочување на неговото учење во таа област – фокусирање на сопствените квалитети произлезени од талентот.

Позитивната перспектива внесува радост во учењето и работата. **Фокусирањето на негативното е потребно за да преживееме, а фокусирањето**

на позитивното ни е потребно за да бидеме среќни. Двете ни се потребни, но во вистински сразмер. Тој сразмер е во светлина на таканаречениот „**Лосадов ефект**“, наречен според Марсијал Лосада, психолог кој ги проучувал емоциите во врвни деловни тимови. Лосада утврдил дека, најуспешните тимови имаат сразмер меѓу позитивното и негативното од **2,9:1**. Постои и **горен праг** на позитивноста: над Лосадовиот сразмер **11:1**, тимовите стануваат премногу **лекомислени** за да бидат ефикасни. Истиот опсег на тој сразмер важи и за луѓето што **блескаат во животот** (Barbara Fredrickson, M. Losada, "Positive Affect and the Complex Dynamics of Human Flourishing, American Psychologist, 2005).

Овие најнови истражувања се во спротивност на повообичаениот пристап што се фокусира на слабостите: лоши оценки или нереализирани квартални цели и како да се отстранат. Тој разговор се фокусира на она што не чини во врска со нас – на нашите мани и на тоа што треба да сториме за да се “поправиме” и на чувство на вина и страв. Една од најлошите верзии на тој пристап се пројавува кога, родителите го казнуваат детето поради лошите оценки сè додека детето не се поправи. Тегобата поврзана со казнувањето всушност го оптоварува претфронталниот кортекс на детето додека тоа се обидува да се фокусира и да учи, што претставува дополнителна пречка на патот кон подобрување.

Социјалната интелигенција не учи дека, на интеракција како онаа на Интернет ѝ недостига клучната спrega за учење наменета за комуникациските механизми во мозокот што ни помагаат да се поврземе и, да оставиме добар впечаток при првата средба. **Неврните што се запалуваат заедно, заедно и се спаруваат – мозокот е како пластика и непрекинато ги обликува своите структури во текот на денот.** Што и да правиме, додека го правиме тоа, **мозокот засилува некои структури**, а некои не. Во меѓусебното општење лице в лице, социјалната структура собира безброј знаци и сигнали што ни помагаат добро да се поврземе, како и да ги споиме релевантните неврони. Но во текот на стотици часови на интернет, споевите во социјалниот дел на мозокот речиси воопшто не вежбаат.

За жал, денес најголемиот дел од нашата социјализација се одвива преку електронските машини (компјутерите).

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Barbara Fredrickson, M. Losada, "Positive Affect and the Complex Dynamics of Human Flourishing, American Psychologist, 2005.
2. Joseph LeDoux, "Emotion and the Limbic System Concept", Concepts in Neuroscience, New York, 2005.
3. Karen F. Stone and Harold Q. Dillehunt, "SELF SCIENCE", Santa Monica, 1998.
4. С. Манасов и И. Манасов, "Емоционална писменост и современ бизнис", Скопје, 2019.
5. Sasho Manasov, "Inteligentni sistemi", Slavjanski Univerzitet, Skopje, 2018.